

rodině je obvykle oslabena organizace kontroly chování dítěte, snížena náročnost, mění se psychologické klima rodinných vztahů. Odehod jednoho z rodičů z rodiny je obvykle doprovázen změnou chování druhého manžela, který mnohdy přestává plnit své povinnosti vychovatele. Z 210 zkoumaných rodin jen necelá pětina byly rodiny úplné, ale i ty byly většinou vytvořeny již druhým sňatkem; děti v nich vyrůstající měly různé otce nebo matky.

Neméně důležitým faktorem, který záporně ovlivňuje výchovu dítěte v rodině, je nízká kultura vzájemných vztahů mezi rodiči a dětmi. Ve většině rodin, z nichž přicházely chovanky Krasnoborské školy, se vyskytovaly časté hádky, skandály, opilství. Děti, které pokládaly toto chování za normu, napodobovaly své rodiče a také začaly pít alkoholické nápoje, kouřit, hrubě se chovat k rodičům i sourozencům, předčasně získávaly sexuální zkušenost. V některých případech dívky manifestovaly svůj protest útekem z domova, začaly se toulat a dopouštět se krádeží. Pro většinu chovanelek zvláštní školy byla při přijetí charakteristická nízká úroveň kultury vzájemných vztahů, absence duchovních zájmů, estetického a sociálního cítění — důsledky dezorganizace rodiny, v níž žily. A právě to mělo za následek jejich delikventní jednání.

96 % chovanelek Krasnoborské zvláštní školy v normální škole neprosplávalo, mnohé propadaly a opakovaly ročníky. Tento fakt je podle autora v přímé korelaci s nízkou úrovní všeobecného vzdělání jejich rodičů a ostatních členů rodiny. Rodiče neprojevovali zájem o školní prospěch svých dětí, nepřispívali k formování jejich kladného vztahu ke škole, ke snaze o získání systematických vědomostí.

Tematika recenzovaného sborníku — vzájemný vztah generací v rodině, význam rodiny pro socializaci dítěte a zároveň zaostření pozornosti na takové rodiny, které neuspokojivě plní svou výchovnou funkci — je velmi aktuální a přínosná. Všechny příspěvky jsou vedeny snahou ukázat důležitost funkcí rodiny a z tohoto aspektu upozorňují na nepříznivý vliv neúplných rodin, kde chybí výchovné působení jednoho z rodičů, na formování morálního profilu dětí. Zabývají se příčinami delikvence mladistvých. Vycházejí přitom z konkrétních výzkumů, což činí jejich závěry přesvědčivějšími a věrohodnějšími. Ukazují zároveň, že problematika výchovy dítěte v rodině je velmi závažná a že si заслужuje ještě větší pozornosti sociologů, než tomu bylo dosud, realizaci dalšího, prohloubenějšího výzkumu. Je třeba, aby si rodiče uvědomili své povinnosti, svou odpovědnost vůči dítěti, aby sami byli vzorem pro své děti, neboť dítě modelově napodobuje chování a jednání rodičů.

Pozitivní přínos sborníku je zejména v tom, že skutečnosti šetřené zpravidla psychologii, psychiatrii a sociální psychopatií jsou dokreslovány rovněž empirickým sociologickým výzkumem. Tato ojedinělá sociologická iniciativa naznačuje nezbytnost mezioborových týmůvých prací se zaměřením na problematiku dítěte.

Milena Manová

A. G. Charčev — M. S. Mackovskij: Sovremennaja sem'ja i jejo problemy. Socialno-demokratičeskoe issledovanie (Soudobá rodina a její problémy. Sociálně demografická analýza)

Moskva, Statistika 1978, 200 s.

A. G. Charčev patří u nás k poměrně velmi známým autorům. Jeho předcházející studie¹ vzbudily u nás zasloužený zájem o problematiku sovětské demografie a sociologie rodiny a měly značný mezinárodní ohlas. Recenzovaná publikace představuje další významný krok v úsilí o syntézu demografie a sociologie, pokus o výklad hlavních problémů soudobé rodiny. Kniha je založena na dokonalém zvládnutí řady empirických výzkumů i současné světové (téměř výlučně anglosaské) literatury. Na rozdíl od předcházejících publikací je v této studii výraznější zastoupení i prvek mezinárodní komparace, i když základní okruh údajů se přirozeně vztahuje k sovětské společnosti. Studie Charčeva a Mackovského programově usiluje o syntézu demografických a sociologických pohledů na soudasnou rodinu a lze ji pokládat též za určitý pokus systematizovat hlavní problémy hraniční disciplíny označované v anglosaské literatuře jako „sociální demografie“ nebo, tak jak to autoři navrhuji, „sociologická demografie“ (s. 17). Autoři přitom správně poukazují na to, že „... tradice analýzy vztahů mezi demografickými a ekonomickými, právními, sociologickými, sociálně psychologickými faktory je de facto typická pouze pro sovětskou literaturu“ (s. 17). Orientace na propojení demografie a sociologie představuje dnes v SSSR velmi vlivný trend studia sociálních zákonitostí a v tomto směru je kniha Charčeva a Mackovského spíše výrazem dlouhodobějších tendencí než ojedinělým pokusem probouzet nové směry ve výzkumu rodiny. Pokus o syntézu sociologie a demografie je metodologicky zajímavý a představuje významný stimul i pro naše sociology, demografy a statistiky.

(1) Charčev, A. G.: *Brak i semja v SSSR*. Moskva, Mysl 1964.

Charčev, A. G. — Golod, S. I.: *Proizvodstvennaja rabota ženščin i semja*. Leningrad, 1971.

Výběr témat, kterými se publikace nejintenzivněji zabývá, této orientaci v podstatě odpovídá. Studie zřejmě záměrně neanalyzuje ty problémy, které výrazně zasahují například do oblasti způsobu života a dotýkají se účasti rodiny na konstituování kulturních vzorů. Přináší však pro tyto analýzy řadu cenných a málo známých údajů. Je rozčleněna do čtyř kapitol, z nichž první (nejteoretičtější) pojatá vymezuje *problémy výzkumu rodiny*, druhá se zabývá *sociální prestiží manželství a procesem formování rodiny*, třetí *rozvody a závěrečná* (poměrně demograficky pojatá) čtvrtá kapitola *úlohou rodiny v reprodukci obyvatelstva*.

První kapitola je koncipována relativně netradičně a výrazně problémovým způsobem. Analyzuje různé funkce, které rodina v sociálním systému socialistické společnosti plní (ekonomická funkce, výchovná, rekreační apod.) a ukazuje velmi přesvědčivě, že realizace těchto funkcí se mění v závislosti na sociálně ekonomickém charakteru a kultuře společnosti. Vzhledem k diskusím o ekonomické funkci rodiny, která je vedena v naší sociologii, je zajímavý názor autorů. Podle nich ekonomická funkce rodiny v socialistické společnosti je redukována na „rodinnou spotřebu a vedení domácího a pomocného hospodářství“ (s. 35). Jedna ze základních funkcí rodiny v před-socialistických výrobních formacích „fungovat jako subjekt soukromého vlastnictví“ byla odstraněna, což do značné míry zvýraznilo demokratizační procesy v rodině.

Značný metodologický význam přisuzují autoři pojmům „role“, „sociální pozice“ a „sociální status“, přičemž navazují na určitou tradici v použití těchto pojmů založenou v díle I. S. Kona *Sociologie osobnosti* (1967, český překlad 1971, Praha, ORBIS). Je třeba zdůraznit, že vymezení těchto pojmů je začleněno do širokého kontextu makrosociální analýzy a samy o sobě nejsou nástrojem explance sociálních jevů, naopak vystupují samy v roli sociálního fenoménu, jehož kvalita se mění v důsledku makrosociálních přeměn i postupného vrůstání člověka do společnosti a kultury.

Heuristických možností pojmu „sociální role“ autoři využívají zejména v třetí kapitole „Rozvod a možnosti stabilizace rodiny“. S využitím některých starších amerických studií² analyzují kulturní vzory spjaté s rolí muže a ženy v manželství a uvádějí celkem tři jejich odlišná vymezení, spjatá s odlišným systémem chování v rodině a vzájemným očekáváním: tradiční, přátelské a partnerské. Odlišná interpretace rolí manželů vystupuje i v Sovětském svazu jako důležitý moment destabilizace rodiny. Současně však zdůrazňují, že v podmínkách socialistického způsobu života dochází k výraznému posunu v pojetí těchto rolí a „konflikty rolí v socialismu ani zdaleka vždy nevznikají jen na tradiční bázi“ (s. 134) a nelze je pokládat jen za negativní jev, neboť se v těchto konfliktech současně projevují i progresivní tendence v rozvoji rodiny a jejím napojení na sociální systém společnosti. Oprávněné vytýkají v této souvislosti západní sociologii rodiny uzavřenost do oblasti individuálně psychologické, zatímco sociálně psychologické příčiny konfliktu v rodině (nemluvě již o makrosociálních) jsou systematicky opomíjeny.

Procento rozvodů je v SSSR poněkud vyšší než u nás. V roce 1940 na 1000 obyvatel připadalo 1,1 rozvodů a v roce 1975 3,1. Tím spíše jsou však zajímavé jejich důvody vystupující do popředí při jejich analýze. Autoři ukazují, že integrace a vysoká stabilita rodiny může mít řadu příčin: počínaje upevněním morálních a volních vlastností a konče zesílením sociálního, ideologického a ekonomického tlaku na rodinu. Socialistická společnost sice podporuje rodinnou stabilitu, nikoli však za jakoukoli cenu, a hájí právo na rozvod v těch případech, kdy rodina neplní své funkce.

V sovětské společnosti byly značně oslabeny vnější motivy uzavření sňatku a podle výzkumu A. G. Charčeva 80–90 % mladých lidí uzavřelo manželství z lásky. Současně však autor konstatuje, že tento fakt sám nezaručuje stabilitu rodiny, vzhledem k řadě objektivních determinací rodinného života. Emocionální život má v každé společnosti, včetně socialistické, svoji vlastní dynamiku a autoři proto apelují na to, aby se kladl stále větší důraz na morální vyzrálост osobnosti před manželstvím, na upevnění jejich volních vlastností a rozvoj etických hodnot. Oprávněně polemizují s představou, že zesílení rozvodovosti je vyvoláno zvýšeným profesionálním uplatněním žen a jejich zapojením do pracovního procesu. Zdůrazňují, že postoj k profesionálnímu zapojení ženy a jeho sociální důsledky pro danou rodinu (včetně dopadu na předivno emocionálních a partnerských vztahů) jsou modifikovány kulturní úrovní i vnitřní logikou osvojeného způsobu života obou partnerů. Ukazují však rovněž, že z logiky základních funkcí ženy v rodině i ve společnosti vyplývají i určité limity sblížení jejich způsobu života s životním stylem mužů, což vyžaduje, aby společnost umožnila ženě se v jedné fázi životního cyklu zcela zaměřit na plnění funkcí spjatých s rozením dětí, popřípadě s jejich výchovou. Ve srovnání s naší literaturou³ jsou autoři poměrně tolerantní k některým činnostem spjatým s obsluhou domácího hospodářství, domácími pracemi i péčí o rodinu a podtrhávají některé pozitivní dopady těchto činností ve sféře integrace rodiny a ve výchově dětí (s. 138–140).

(2) Kirkpatrick, C.: *The Family as Process and Institution*. New York, Oxford University Press 1963.

Family Size and Contraception. Glencoe, Free Press 1965.

(3) Například M. Šolcová: *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Praha, Horizont 1976.

Rainwater, L.: *Family Design: Marital Sexuality*,

Autoři konstatují, že rozvody se v sovětské společnosti týkají v podstatě jen rozpadu jednotlivých rodin a v žádném případě nenaznačují, že by manželství nebo rodinné instituce procházely vážnější krizí (s. 113). Autorita manželství i rodiny je dnes velmi vysoká, což ukazuje, že anarchistické tendence ovlivňující v SSSR sociální atmosféru ve dvacátých letech byly již do značné míry překonány. Postupně se snižuje i počet dětí narozených mimo manželství, jejichž počet byl (zejména po druhé světové válce) z pochopitelných důvodů poměrně značný. Například v novosibírské oblasti, kde v roce 1950 se 22,8 % dětí narodilo mimo manželství, se jich v roce 1964 narodilo mimo manželství jen 11,7 %, v Permské oblasti poklesl jejich počet z 15,0 % (1959) na 12,1 % (1966). V současnosti se rodí mimo manželství asi 11–12 % dětí (s. 66 a 68).

Velmi oslabeny byly i ekonomické bariéry bránící uzavření sňatku a výrazně se snížil i věk, kdy vstupují mladí lidé do manželství. Značnou pozornost věnují autoři analýze sociální, etnické i věkové heterogenity manželství. Na řadě příkladů z různých oblastí Sovětského svazu dokazují, že vzrůstá zejména etnická, ale i sociální a vzdělanostní heterogenita rodin, a naopak se zvyšuje homogenita mladých manželství z hlediska věku. Proces sociální heterogenizace manželství i rodin je intenzivnější u městského obyvatelstva. Například v Turkmenské SSR 90–96 % všech sňatků uzavřených mezi lidmi různých národností připadá na sňatky dělníků, inteligence a úředníků, zatímco mezi kolchozníky jsou tyto sňatky zatím spíše výjimkou (s. 72). Autoři udávají řadu zajímavých dílčích údajů z Leningradu, Moskvy, evropské části RSFSR i pobaltských republik, které mohou sloužit jako východisko pro komparaci stupně sociální heterogenie u nás a v SSSR. Například 46,7 % mladých Leningradanů má stejné vzdělání jako jejich žena, v 34,4 % má muž vyšší vzdělání a v 18,0 % má naopak žena vyšší vzdělání. Zvýšená úroveň sociální heterogenity rodin má pozitivní vliv na sblížení tříd, vrstev i národností v SSSR.

Autoři konstatují, že dosud existují dva typy výběru partnerů i zakládání rodiny: městský a venkovský. Charakteristickým rysem venkovského typu rodiny je nepochybně vyšší stupeň dosažené stability rodiny, autoři však připomínají, že se dosud málokdo zabýval otázkou, do jaké míry jsou lidé na venkově spokojeni s manželstvím a vztahy mezi partnery (s. 78). Současně problematizují teze o souvislosti urbanizace a tzv. sexuální revoluce mládeže, i když připouštějí, že oslabení sociální kontroly ve velkých městech může pozitivně přispívat k rozšíření předmanželských sexuálních zkušeností.

Analýzy autorů ukazují, že při zakládání rodiny se aktivizují příbuzenecké systémy kromě jiného i v ekonomickém slova smyslu. Značná část mladých lidí počítá dnes do určité míry s ekonomickou pomocí rodičů, i když formy, jimiž se tato ekonomická pomoc projevuje, jsou značně různorodé. Přes značnou demokratizaci rolí obou partnerů uvnitř rodiny i neformální emancipaci žen zůstává dosud v povědomí lidí mnoho tradičních představ o dělbě práce v domácnosti i uplatnění žen. Podle výzkumu univerzity v Tartu by 25 % chlapců ze čtvrtého ročníku univerzity chtělo vázat ženu jen k plnění domácích povinností a 50 % z nich by uvítalo, kdyby žena pracovala jen na částečný pracovní úvazek (s. 92).

Závěrečná kapitola se zabývá především demografickými problémy a ukazuje na změny v porodnosti uvnitř sovětské společnosti v jednotlivých republikách a má význam především pro specialisty-demografy. Nieméně pozornost zasluhuje propojenost úzce demografické problematiky s celou sférou způsobu života.

Autoři prognosticky uvažují o těchto změnách v sovětské rodině:

- Zvýší se úroveň sňatečnosti obyvatelstva a sníží se věk uzavření sňatku na 18–19 let. Tento proces pokládají (snad až příliš jednoznačně) za důsledek zintenzivnění předmanželských sexuálních zkušeností a akcelerace biologického dospívání mladých lidí. To ovšem podle nich vyžaduje též prohloubení výchovy k manželství a rodičovství.
- Zvýší se zastoupení městských rodin, což bude mít obvyklé důsledky ve sféře porodnosti.
- Zvýší se „nuklearizace“ rodiny s souladu s trendem omezování společného bydlení dospělých dětí s rodinami s rodiči. Podle údajů autorů dnes zhruba jen 1/5 městských domácností žije společně s rodiči a počet tzv. třígeneračních rodin se stále snižuje i ve vesnické populaci a v těch republikách, kde tento typ rodin byl dlouho převládajícím.
- Počet dětí v rodině se stabilizuje na systému dvou až třídětného manželství, což vyžaduje již dnes řešit problém plánovitého rodičovství, včetně rozvoje vhodné antikoncepce a předmanželského poradenství v této sféře.
- Dojde k přesunu části domácích povinností na služby k rozvoji duchovního potenciálu rodiny (s. 209 až 210).

Monografie A. G. Charčeva a M. S. Mackovského představuje jednu z nejzajímavějších publikací věnovaných rodině, která se za poslední léta objevila v socialistických zemích. Řadu otázek by bylo třeba analyzovat detailněji, mimo jiné otázky místa rodiny v předávání kulturních hodnot i určitých vzorů způsobu života. Poměrně málo pozornosti je věnováno i sociálně třídní diferenciaci průběhu životního cyklu v rodinách i vymezení rolí muže, ženy i dětí v rodinách s různou

úrovni vzdělání a třídní příslušností. Diskusní zůstává i aplikace některých pojmů a konceptuálních schémát: například pojmu sociální role, sociální status, sociální pozice. Přesto se domnívám, že by bylo vhodné, aby se naše veřejnost seznámila s touto publikací i formou překladu.

Jiří Linhart

Urie Bronfenbrenner: Dva míra dětstva: Děti v SŠA i SSSR (Dva světy dětstva: Děti v USA a SSSR)

Moskva, Izdatel'stvo Progress 1976, 176 s.

Americká odborná literatura sa v značnej miere orientuje na sociálnopsychologické a sociologické charakteristiky aktuálnych spoločenských procesov v podmienkach kapitalistického sveta.

Otázky socializácie sú jednými z tých, ktoré zaujímajú spoločenské vedy v rôznych súvislostiach a spravidla každý sociológ či psychológ, skúmajúci vzťah spoločnosti a jednotlivca, sa problematikou socializácie tak či onak zaoberá.

Profesor psychológie U. Bronfenbrenner, autor recenzovanej štúdie, si kladie náročný zámer. Pokúša sa na základe bohatých poznatkov zo Sovietskeho zväzu i Spojených štátov amerických porovnať efektívnosť činiteľov socializácie a dosiahnuté praktické výsledky pri výchove mladého pokolenia.

Podľa autorovej predstavy sovietska spoločnosť rieši podobné spoločenské problémy ako americká (s. 10). To je hlavný dôvod, ktorý ho viedol k porovnávaniu výchovného systému ZSSR a USA. V práci sa neprihliada ku skutočnosti, že sa jedná o rozbor procesu socializácie v dvoch, svojou politickou, ekonomickou a sociálnou podstatou diametrálne odlišných spoločenských celkoch, a z pojatia sa vytráca zdôraznenie rozdielnosti výchovno-vzdelávacieho procesu detí a mládeže v kapitalistickej a socialistickej spoločnosti.

Prístup k spracovaniu štúdie je možné hodnotiť vcelku ako objektívny. Napriek tomu, autor nie je a nemôže byť schopný opustiť svetonázorový, sociálny i hodnotový systém buržoáznej spoločnosti a touto celkovou orientáciou sú poznamenané jeho závery.

Štúdia upútava využitým empirickým materiálom z vlastných výskumov, ako i uplatnením výsledkov ďalších sociologických šetrení. Spôsob spracovania charakterizujú nasledujúce skutočnosti: 1. sociologická informácia je získavaná rôznymi metódami či už pozorovaním, rozhovorom, dotazovaním alebo experimentami; 2. jednoduchý popis faktorov prechádza do konfrontácie s teoretickými závermi sociálnych vied.

Zvláštnosťou posudzovanej práce je dovedenie získaných záverov do foriem doporučení, čo nie je obvyklé v dielach podobného druhu.

Práca vznikla na základe troch samostatných výskumov uskutočnených v Sovietskom zväze a USA a bola doplnená tiež o poznatky šetrení v ďalších kapitalistických krajinách.

Obsahovo sa člení do šiestich kapitol s rozdielnou štruktúrou i pojatím.

Dominujúcou črtou štúdie je podrobná analýza výchovného procesu, predovšetkým funkcionálnej stránky výchovy, tak ako sa prejavuje v jednotlivých vekových skupinách detí a dospievajúcej mládeže. Spolu s tým naznačujú jednotlivé časti analýzy široké spektrum vzťahov medzi dieťaťom a ďalšími inštitúciami.

Tri kapitoly prvej časti riešia viac z praktického hľadiska otázky spojené s formovaním mladých sovietskych občanov. Nadväzujú na ne sa v ďalších troch kapitolách rozoberá problematika výchovy dospievajúcej generácie v USA, rozšírená o niektoré teoretické závery. V oboch prípadoch sa analyzujú morálne hodnoty, typy chovania vstúpované mladému pokoleniu prostredníctvom rodiny, školy i celej spoločnosti. Autor teda chápe socializáciu ako spôsob, ktorým sa dieťa stáva členom spoločnosti, a oprávnenne počíta s individualitou ako dôsledkom tohoto procesu.

Ako je známe, socializácia začína v rodine a pokračuje prostredníctvom ďalších článkov. Ťažisko prvej a druhej kapitoly knihy je preto právom položené na výchovné pôsobenie v sovietskej rodine a v jednotlivých detských kolektívnych zariadeniach. Mnohé z uvedených poznatkov charakterizujúcich socialistický výchovný proces spolu s princípmi pedagogickej sústavy sa stávajú pre autora objavnými a prekvapujúcimi. Všíma si najmä skutočnosť, podľa ktorej už v predškolských zariadeniach socializačné návyky postupne vplývajú na charakter detí a výsledkom je, že mnohé z detí pôsobia dojomom samostatných, šikovných, pripravených k priateľskej vzájomnej pomoci.

Iný fakt, ktorý si všíma autor pri rozbere socializačného procesu v ZSSR, je pozornosť venovaná zo strany sovietskej školy popri otázkach výuky i problematike výchovy. U. Bronfenbrenner podčiarkuje dôležitý záver pre americkú výchovnú činnosť: najvýraznejším rysom kolektívnej výchovy sovietskych detí sa stáva pestovanie nezištnosti a ušľachtilosti v spojení so starostlivosťou starších o mladších.